

Isabel Canet Ferrer

Situació general del patrimoni cultural immoble de Gandia

A la memòria de Jesús Sanchis

Marc general

Una part important del patrimoni cultural immoble de Gandia a hores d'ara es troba en situació de degradació, risc d'esfondrament, abandó o oblit que el condemnen a una pròxima desaparició si no es fa res per remeiar-ho. Alqueries, ermites, cases de tipologies tradicional, capelles... La quantitat i diversitat dels béns culturals que pericliten dia a dia no deixa d'augmentar davant la passivitat de les administracions i agents polítics que tenen l'obligació de preservar-lo i gestionar-lo adequadament per a benefici de la societat que els ha generat i a qui pertanyen.

Alguns d'aquests béns culturals *en vies d'extinció* són elements constitutius de la identitat de la ciutat, ja que tenen gran valor històric o artístic, formen part de la memòria col·lectiva i funcionen com a referents per a la població. D'altres, en canvi, moltes voltes immersos en un entorn rural, no gaudeixen de cap tipus de reconeixement i són mirats amb indiferència per part d'una societat que ignora els seus valors culturals.

La inexistència d'estudis exhaustius, catàlegs integrals, una normativa urbanística local que els protegisca d'acord amb la Llei de Patrimoni Cultural Valencià i organismes gestors eficients vinculats o no a l'administració, no fa més que agreujar la situació fins assolir un caire dramàtic alarmant: un llegat patrimonial de segles d'història pot perdre's en pocs anys si no s'actua d'immediat per evitar-ho.

S'imposa la necessitat d'una reflexió sobre la desídia amb què s'ha arribat a la situació actual i sobre les greus implicacions que se'n deriven. Però, sobretot, urgeix que els responsables públics encarregats de vetlar pel patrimoni actuen d'acord amb les seues obligacions i aporten els mitjans necessaris per redreçar una situació que perjudica el desenvolupament de Gandia present i futur, tant en la seua vessant cultural i social com en l'econòmica o en l'estrictament urbanística.

Llistat de béns culturals immobles en estat avançat de degradació i que precisen de restauració o rehabilitació immediates

BÉ CULTURAL	NIVELL DE PROTECCIÓ	VALORS CULTURALS
Ermita de Martorell	Bé de Rellevància Local	Històric, artístic, arquitectònic i arqueològic
Ermita de Sant Vicent	Bé de Rellevància Local	Històric, artístic, arquitectònic i arqueològic
Alqueria del Gall	Catàleg de proteccions del PGOU.	Històric, arquitectònic i etnològic
Alqueria de les Boles	Catàleg de proteccions del PGOU.	Arquitectònic i etnològic
Alqueria de Sant Maurici	Cap	Arquitectònic i etnològic
Alqueria de Moran	Cap	Històric, arquitectònic i etnològic
Alqueria de Sant Joan	Cap	Arquitectònic i etnològic
Alqueria Blanca	Cap	Arquitectònic, etnològic
Alqueria del Comte de Faura	Cap	Històric, arquitectònic, etnològic, arqueològic
Torre dels Pares	Bé d'Interés Cultural	Històric, artístic, arquitectònic, etnològic
Casa del calvari de Beniopa	Cap	Històric, artístic
Caseta dels Carrabiners de l'Auir	Cap	Històric, tipològic
Estació del Grau	Cap	Històric, arquitectònic, tipològic
Motor de la Banyosa	Cap	Històric, arquitectònic, etnològic, singularitat
Ximeneia de la Banyosa	Bé de Rellevància Local	Històric, arquitectònic, etnològic

Ximeneia del Rajolar	Bé de Rellevància Local	Arquitectònic, etnològic
Trilladora	Cap	Etnològic
Quadra de Beniopa	Cap	Històric, singularitat
Morabit	Bé d'Interés Cultural	Històric, arquitectònic, etnològic, arqueològic, singularitat
Cotxera d'Obres Públiques (edifici de Peons Caminers)	Cap	Històric, arquitectònic, tipològic
Capella de l'Assumpció	Bé de Rellevància Local	Històric, artístic, arqueològic
Palau de Comunicacions (edifici de Correus)	Catàleg de proteccions de PGOU	Arquitectònic, ambiental
Casa dels González (escoleta Wilson)	Catàleg de proteccions de PGOU	Artístic, arquitectònic

Aquest llistat s'ha obtingut en efectuar una primera aproximació a la ciutat i el seu terme, de cap manera no pot considerar-se exhaustiu. La falta de catàlegs i estudis al respecte, ja esmentada anteriorment, impossibilita obtenir una visió precisa i global de l'estat del patrimoni. Per això mateix, no resulta agosarat avançar que, si efectuàvem una anàlisi rigorosa de la qüestió, el llistat s'ampliaria considerablement. Ara bé, tot i el seu caràcter provisional, el llistat és suficient per a diagnosticar que la salut del patrimoni cultural immoble de la capital de la Safor és més que deficient. Sobretot tenint en compte que a la problemàtica individual de cada edifici cal sumar un problema molt més vast: el que pateixen els centres històrics com a conjunts patrimonials.

Problemes que afecten els centres històrics

La ciutat de Gandia conté al seu interior diversos centres històrics com a resultat del creixement del Grau i de l'annexió de pobles com Beniopa i Benipeixcar en la dècada dels anys 60 del segle passat. Tots ells són producte de l'evolució de les respectives poblacions des d'època medieval fins a hores d'ara, una evolució singular i diferent en cada cas (i cal afegir que insuficientment o gens estudiada).

Tot i que el Grau, Beniopa i Benipeixcar en l'administració local tenen un reconeixement com a barris amb identitat pròpia, els seus centres històrics no han estat delimitats, ni es fa cap

atenció a la seua existència en la normativa urbanística, ni mereixen cap tipus de tractament a cap nivell. Cal tenir en compte que els centres històrics són considerats per la Llei de Patrimoni Cultural Valencià com a elements d'interés patrimonial, mereixedors de la declaració de Bé de Rellevància Local sota la denominació de Nuclis Històrics Tradicionals. Com que el Grau de Gandia, Beniopa i Benipeixcar no tenen els seus centres històrics delimitats, no poden gaudir de la protecció que els atorga la llei ni s'hi apliquen les mesures que contribueixen a la conservació dels seus valors històrics, arqueològics, urbanístics o identitaris.

Amb els intensos processos de substitució dels edificis tradicionals per finques de pisos, esdevinguts des de mitjan segle passat i accelerats especialment els darrers vint anys, la degradació dels seus valors patrimonials ha estat constant. La transformació està alterant progressivament el caràcter propi d'aquests barris, que van perdent la personalitat, la capacitat de comunicar la seua història i el seu potencial cultural i turístic.

A diferència del Grau, Beniopa i Benipeixcar, el centre històric de Gandia ha tingut una presència i un tractament en el planejament urbanístic de la ciutat. El 1984 es va aprovar el PERIMMU, un pla especial que tenia per objectius revitalitzar l'estructura urbana històrica, recuperar els béns patrimonials i millorar la qualitat ambiental. Trenta anys després de la seua aprovació es pot afirmar que ha estat un fracàs, perquè el centre històric no ha deixat de perdre, en un degoteig continu, edificis amb valor patrimonial. Actualment, totes les subàrees delimitades dins d'aquest pla han perdut més de la meitat dels seus edificis d'interés històric o tipològic, a excepció de la Vila, que està fregant el 50%. L'ambient tradicional està, doncs, completament alterat¹.

Raons de la situació crítica que pateix el patrimoni gandià

a) Gestió subordinada als interessos de creixement de l'urbanisme

Entre les diverses raons que poden explicar la pèssima situació que presenta bona part del patrimoni cultural immoble de Gandia, cal destacar el fet que la seua gestió mai no s'ha portat a terme des d'una estructura amb autonomia dins de l'administració local. Mai no ha existit cap servei, departament, secció o organisme que tinguera per objectiu la preservació dels valors i la defensa del llegat arquitectònic històric i que desenvolupara accions de

1. Isabel Canet Ferrer, Josep Santatecla Fayos, Empar Pellicer Pérez, Josep Carretero Arribas, Estudi descriptiu del Patrimoni Arquitectònic de la ciutat de Gandia: àrees històriques. Catàleg del Patrimoni Cultural de la ciutat de Gandia. Béns immobles. Ajuntament de Gandia, 2007, pag. 195.

salvaguarda. El patrimoni sempre s'ha tractat des d'un Departament d'Urbanisme que el relegava a la condició de qüestió menor dins de l'òptica general de l'urbanisme de la ciutat.

Aquesta consideració que infravalora el patrimoni, com diu Fernando Gaja i Díaz, és hereva del concepte d'urbanisme *modern* del segle XIX, que, "sorgit de la necessitat d'intervenir i regular el desplegament de la urbanització en la societat industrial naixent, participa dels valors i ideals que la impulsa: la fe en el progrés, el menyspreu pel passat, el creixement i desenvolupament com a motors de millora de la societat."² Dins d'aquesta concepció, el patrimoni és un fre, un entrebanc a la implementació de les actuacions *modernitzadores*.

Tot i que aquest concepte d'urbanisme va entrar en crisi el darrer quart del segle XX amb l'aparició del concepte de sostenibilitat i la constatació que els recursos de la naturalesa són limitats, al País Valencià la majoria d'urbanistes i administracions encara s'aferren als pressupòsits *modernitzadors*, clarament obsolets. Continuen aprovant-se projectes que sacrifiquen espais de valor paisatgístic i/o mediambiental i béns patrimonials per afavorir la continuïtat d'un creixement constant i desbocat, entès com a única via de gestió urbanística.

En aquest context, la Llei de Patrimoni Cultural Valencià, aprovada el 1998, esdevé una eina útil perquè racionalitza el creixement, tot obligant a la redacció de catàlegs que protegissen els béns culturals i els nuclis històrics tradicionals, a més d'exigir-ne preservació. Malgrat estar aprovada fa quinze anys i ser d'obligada aplicació a tot el territori valencià, alguns ajuntaments eviten o retarden la confecció dels catàlegs. El marc de confusió, desconeixement i manca de protecció del patrimoni és idoni per a continuar amb estratègies de creixement il·limitat i prolongar així una política urbanística que beneficia determinats sectors econòmics vinculats a la construcció i considerablement engreixats des de fa dècades.

b) Un planejament per a la conservació o la destrucció?

Una segona raó que explica la present situació crítica cal buscar-la en la normativa local. El planejament sobre patrimoni cultural immoble es limita a la Norma Addicional Primera del Pla General d'Ordenació Urbana i al PERIMMU.

La Norma Addicional Primera del PGOU és un catàleg de proteccions inspirat a grans trets en els criteris de conservació selectiva dictats per la Carta d'Atenes (1931), autèntic cate-

2. Fernando Gaja i Díaz, "Patrimoni i planejament: trobades i topades", Conservació i gestió del patrimoni cultural. Societat i patrimoni 2. Actes del Master de Conservació i gestió del patrimoni cultural, Universitat Politècnica de València, 2006, p. 41

cisme de la *modernitat* arquitectònica. La Carta insta a fer una tria selectiva entre els testimonis del passat per discernir quins “continuen encara amb plena vida”, els quals seran respectats, perquè “no tot el passat té dret a ser perenne per definició”. Es conservaran els edificis monumentals com a mostres; de les construccions repetides se’n conservaran algunes a títol documental i s’enderrocarà la resta; i en casos excepcionals d’alta significació estètica o històrica es podrà considerar el trasllat total d’elements a una nova ubicació.

La tria selectiva va ser doctrina hegemònica a Europa fins que als anys 70 es va generar un nou patró a seguir en el tractament dels teixits històrics premoderns: el Pla de Bolonya de Cervellati i Scannavini. Des d’aleshores la disciplina ha evolucionat cap a postures molt més respectuoses amb el llegat patrimonial.

El catàleg del PGOU de Gandia aporta una selecció dels quaranta-un edificis que, el 1983, van ser considerats testimonis del passat i amb dret a perdurar com a mostres de la història de la ciutat. El catàleg en realitat és només un llistat: els criteris de selecció no consten enlloc, ni tampoc s’acompanya cap informació respecte als seus valors, el nivell de protecció que se’ls aplica, les parts que s’han de conservar o les intervencions que s’hi poden portar a terme.

Alguns d’aquests edificis són de propietat privada i els seus propietaris s’han encarregat del seu manteniment i obres de conservació, com és el cas del palau ducal, la col·legiata, l’Escola Pia, el convent de Santa Clara, Foment, Col·legi ABC, església de Beniopa, etc. Entre aquells que són de propietat pública trobem diversitat de situacions. N’hi ha que han experimentat intervencions de restauració, conservació o rehabilitació (amb major o menor fortuna) i actualment es troben en bon estat, com és el cas del teatre Serrano, l’hospital de Sant Marc, el convent de Sant Roc, l’ermita de Sant Antoni, el palau dels Marquesos González de Quirós, l’alqueria del Duc, el Centre d’Higiene i d’altres. Però n’hi ha que continuen en avançat estat de degradació i perill d’enfonsament imminent, com el morabit, la torre dels Pares, les alqueries del Gall, Boles i Martorell, l’ermita de Sant Vicent, Correus o l’escoleta Wilson.

El segon document de planejament de què disposa Gandia és el PERIMMU (Pla Especial de Revitalització i Millora del Medi Urbà). El seu àmbit d’aplicació consisteix en una àrea delimitada pel riu i per les avingudes d’Alacant, el Raval, Sant Vicent Ferrer, Sant Rafael, Alzira, Marqués de Campo i Raconada del Pare Leandro Calvo, i dividida internament en quatre subàrees: la Vila, la Vilanova, el Raval i l’Eixample del Prado. El pla especial incorpora unes ordenances que regulen les intervencions a efectuar dins l’àmbit, acompanyades d’un catàleg on se seleccionaven originàriament al voltant de 300 edificis considerats d’interès patrimonial i se’ls aplicava un nivell de protecció i d’intervenció màxima, seguint la legislació del moment.

Tot i els bons propòsits amb què es va aprovar el PERIMMU, cal reconèixer que els objectius no sols no s'han assolit sinó que els valors patrimonials del centre històric han continuat degradant-se. Les causes són diverses. Algunes les trobem en el mateix document, d'altres en les revisions posteriors i en l'aplicació que se n'ha fet.

Causes

En primer lloc, els desequilibris dins de la mateixa àrea i entre diferents tipologies d'edificis.

El PERIMMU era un instrument de planejament pioner, elaborat el 1984 dins d'un context polític progressista, que afrontava el repte de revitalitzar un centre històric degradat, amb pèrdua d'habitants, dèficit d'equipaments etc. Per entendre el seu caràcter capdavanter sols cal tenir en compte que encara no s'havia aprovat la Llei del Patrimoni Històric Espanyol (1985), ni la Llei de Patrimoni Cultural Valencià (1998). El problema del PERIMMU és que va ser concebut amb criteris que introduïen desequilibris entre les subàrees i entre les tipologies.

-Incloïa l'eixample del Prado però, incomprendiblement, deixava fora l'eixample de l'Estació (avui anomenat barri de Corea), que és de la mateixa cronologia i presenta les mateixes tipologies d'edificis.

-Concentrava en la Vila la major part dels edificis a protegir (sobretot als carrers Sant Bernat, Santa Clara, Pare Gomar, Carmesina, Hospital, Carmelites, Ausiàs Marc, Loreto, Nogueres, Gutiérrez Mas, Joan Andreu i Major), mentre a la resta de subàrees les proteccions eren les mínimes.

ÀREA	NOMBRE D'EDIFICIS PROTEGITS
La Vila	244
La Vilanova	18
El Raval	11
Eixample del Prado	25

-Protegia les tipologies d'edificis tradicionals del segle XIX, d'influència classicista, però deixava sense protecció les tipologies de principis del segle XX d'influència modernista i eclèctica, de manera que deixava sense protecció edificis molt notables.

Alqueria de Boles.

En segon lloc, la retallada d'edificis protegits en la normativa local.

El 1992 es va aprovar una revisió del PERIMMU que descatalogava al voltant de dues terceres parts dels edificis tradicionals i en deixava només 118 i, a més, rebaixava els nivells de protecció. Dels 118, 76 tenien un nivell de protecció mínim que permetia reestructurar-los (o siga buidar-los per dins i refer-los completament, la protecció és limitava a la façana). Els 42 edificis restants es podien rehabilitar, tot i que no existien fitxes que especificaren les intervencions permeses, ni quins eren les límits, ni quines les parts protegides.

La desprotecció de gairebé 200 edificis el 1992 va suposar un colp dur per a la conservació del centre històric de Gandia, especialment per a la Vila. Als carrers entorn de la seu, el palau ducal i el convent de Santa Clara es va passar de tenir la major part de les cases protegides (perquè totes elles eren de tipus tradicional) a quedar-ne unes poques. O siga que es va permetre la renovació general deixant només uns quants testimonis de l'arquitectura tradicional autòctona ací i allà. És evident que, amb la retallada, els objectius que es proposava el PERIMMU de cara a la conservació del centre esdevenien inassolibles.

En tercer lloc, l'aplicació dubtosa de la normativa

L'aplicació de la normativa del PERIMMU s'ha fet de manera laxa i deficient. Tot i l'obligació legal de protegir els edificis catalogats, en la pràctica molts s'han deixat abandonats fins a

una situació de degradació extrema. Ni els propietaris compleixen amb la seua obligació de mantenir-los en bon estat, ni l'administració efectua la seua tasca de vigilància per a garantir-ne conservació. Únicament amb la complicitat d'ambdues parts pot explicar-se que, entre 1992 i 2005, desaparegueren 35 de les 118 cases protegides, o siga, aproximadament un terç del total. L'enderrocament i la substitució d'edificis d'interés patrimonial han estat constants. Als solaris que ocupaven les antigues cases protegides ara trobem construccions noves que reproduïxen alguns elements de la casa preexistent sense mantenir els trets tipològics pel que fa a composició de façana, altura de plantes, tancaments, reixes, ni materials. El resultat és que tenim el casc històric ple d'imitacions o falsificacions que pretenen crear una il·lusió de cases tradicionals sense aconseguir-ho i que alteren l'ambient original.

Edificis protegits enderrocats:

C/Alexandre VI: 1, 5, 6, 8

C/ Ausiàs Marc: 3, 5, 6, 8, 7, 9, 10, 11, 14

C/ Baix: 1

C/ Carmelites: 11, 13, 15, 17

C/ Carmesina: 8, 17

C/ Delme: 4

C/ Duc Alfons el Vell: 14

C/ Gutiérrez Mas: 6, 10

Plaça Loreto: 1, 2

C/ Major: 5, 14, 30, 55, 25

C/ Pare Gomar: 5

C/ Salelles: 11, 13

C/ Sant Francesc de Borja: 79

L'any 2005 va suposar una inflexió en la política patrimonial. La indignació popular que va acompanyar l'enderrocament de la casa nº 8 del carrer Carmesina, va tenir conseqüències importants. D'una banda, va començar a aplicar-se amb rigor la normativa del PERIMMU i l'administració ja no tornà a concedir llicències per a enderrocar cases protegides; per altra banda, s'inicià la redacció del Catàleg d'Espais i Béns Protegits segons la Llei de Patrimoni

Altar de l'ermita de sant Vicent

Cultural Valencià, amb el desig de respondre a les necessitats actuals del patrimoni i planificar el futur del centre històric. Malauradament aquest projecte no s'arribà a concloure. El 2007, amb el canvi de legislatura s'abandonà la iniciativa de catàleg i s'optà per allargar la vigència del PERIMMU. Des d'aquest any fins avui dia, el pla especial ha passat per tres modificacions:

- El 2007 es modificà per adequar-lo a la nomenclatura vigent establida per la legislació i per retirar del llistat els 35 edificis protegits enderrocats. No s'introduí cap novetat respecte al seu contingut.
- El 2009 s'afegí una vintena de proteccions al llistat, a més d'incorporar fitxes detallades de cada edifici. També es confeccionà una normativa específica per als carrers Pare Gomar, Carmesina, Santa Clara i Sant Bernat a fi de mantenir l'ambient tradicional. Aquesta modificació s'aprovà a l'ajuntament però va ser desestimada per la Conselleria de Cultura per les seues nombroses errades. En resposta, la Direcció General de Patrimoni va requerir a l'ajuntament de Gandia l'elaboració d'un catàleg integral segons el que estableixen el ROGTU i la Llei de Patrimoni Cultural Valencià.

–El 2013, ignorant els requeriments de la Direcció General de Patrimoni, l'ajuntament ha aprovat una última modificació del PERIMMU que retalla proteccions respecte la modificació anterior i que retira la normativa específica dels carrers esmentats. A hores d'ara, està pendent la resolució de la Direcció General respecte aquesta modificació que suposa un greu retrocés respecte allò que ordena la llei per a mantenir la integritat i la personalitat del centre històric i la conservació dels seus valors culturals.

Mentre l'administració local fa passes enrere i evita l'aplicació de la Llei de Patrimoni Cultural Valencià, el centre històric continua perdent d'edificis tradicionals i avança en la progressiva transformació cap a convertir-se en un barri cèntric despersonalitzat, desproveït del caràcter i la entitat que li han conferit els segles, un barri nou desvinculat de la seua història, a excepció d'uns pocs grans monuments que perduraran com a testimonis solitaris del que un dia va ser la ciutat de Gandia.

c) Polítiques insuficients

Recolzant-se sobre els pilars d'aquest planejament precari, les polítiques que al llarg de les darreres dècades s'han desplegat a Gandia han consistit bàsicament en intervencions directes sobre el patrimoni, amb obres de rehabilitació, restauració o reconstrucció dels edificis públics del catàleg del PGOU, seguint els criteris de conservació selectiva de monuments. La resta del patrimoni, mentrestant, s'ha abandonat a la seua sort.

Aquesta tendència només s'ha pogut redreçar en conjuntures polítiques puntuals, en les quals s'han fet passos endavant realment valuosos, sobretot dirigits a catalogar, promocionar i revalorar el patrimoni com a element fonamental de la cultura, el urbanisme i la identitat de la ciutat, però que no han gaudit ni de suficient suport ni de continuïtat.

d) Distanciament de la societat

L'escassetat de campanyes de promoció del patrimoni, la inexistència de projectes d'interpretació que el transformen en un producte apte per al consum cultural de la població, la falta d'estudis tant específics com globals que permeten fer-ne una valoració justa, la poca presència en els itineraris i en l'oferta turística de la ciutat, les limitades oportunitats que disposen els ciutadans i ciutadanes de gaudir-lo d'una manera comprensible i compatible amb el temps d'oci, el desconeixement de les possibilitats que conté com a recurs econòmic i, per altra banda, la forta pressió per renovar la ciutat durant els anys de la bombolla

immobiliària, contribueixen al fet que el patrimoni es mantinga distant de la societat, i que aquesta estiga poc motivada a conservar-lo i reivindicar-lo.

Futur incert

Gandia necessita amb urgència generar un discurs social revalorador dels seus vestigis històrics, del seu patrimoni immoble, que interprete els teixits premoderns com un model urbà d'alta qualitat capaç de potenciar la qualitat de vida de la població i de prestigiar la imatge de la ciutat.

Paral·lelament, és indispensable iniciar una gestió del patrimoni que confie en els seus valors i en les bondats que és capaç d'aportar i que deixi de considerar-lo un entrebanc. Evidentment, això sols s'aconseguirà si s'abandona la tesis del creixement urbà il·limitat i depredador, d'efectes dramàtics, i s'opta per un nou model urbà millor adaptat a les necessitats del segle XXI i que incorpore conceptes com sostenibilitat i reciclatge de béns i recursos.

Malgrat la necessitat immediata d'actuacions al respecte, els poders polítics no semblen ara mateix ben predisposats. En la present legislatura s'han quedat paralizades nombroses iniciatives després de ser aprovades pel mateix consistori. És el cas de la declaració de Bé de Rellevància Local de la bassa Vivanco, del Col·legi Abecé, de l'església de Sant Nicolau del Grau, la protecció de l'alqueria dels Peiró o la Colònia Ducal.

Sense catàleg i amb una administració local entestada a mirar cap a un altre costat, el futur patrimonial de Gandia s'intueix com una continuació de la penosa història de pèrdues que de fa temps anem vivint. L'empobriment del nostre paisatge urbà i la decadència cultural de Gandia semblen, doncs, el futur que ens espera.